

Mi marad meg az analitikus filozófiából?

Ha „analitikus filozófiáról” beszélünk, úgy tűnik, mintha volna a filozófiának egy bizonyos fajtája, amely elkülöníthető a többitől, még-hozzá egy bizonyos módszer, az „analízis” módszere révén. A következő kérdések foglalkoztatnak engem:

- (1) Milyen meggyőződések alapján gondolhatjuk, hogy valóban van egy ilyenfajta filozófia?
- (2) Ezen meggyőződések közül melyek megalapozatlan dogmák, és melyek tényleges belátások?
- (3) És végezetül: milyen képet kapunk a filozófiáról, ha a belátásokat megtartjuk, a dogmákat viszont eleresztjük?

Az analitikus filozófiának nincs kanonikus kiáltványa, amelyből kiindulhatnánk. Van azonban több olyan gondolati elem is, amelyekkel újra és újra találkozunk, amikor magukat analitikus filozófusoknak nevező szerzők definiálják magukat. Ezek az elemek nem illenek össze minden további nélkül; nem alkotnak egységes, monolitikus filozófiakoncepciót. Gyakran szakadék tátong a szerzők önképe és aközött is, amit valójában művelnek. Mindennek ellenére: ezek az ideológiai elemek az egyetlenek, amelyekből kiindulhatunk. Akképpen igyekszem majd kérdéseimre választ találni, hogy sorra felidézem és vizsgálat tárgyává teszem ezeket az elemeket. Ez nem lesz egyszerű, mivel az a retorikai öltözet, amelyben megjelennek, álnok módon feltűnésmentessé teszi őket: sok dolog olyan roppant természetesnek és nyilvánvalónak hangzik, hogy könnyen elfelejtjük megkérdezni, mit is jelentenek tulajdonképpen. Ezért vállalkozásunk sikerességének záloga az lesz, hogy egy bizonyos távolságból vizsgáljuk őket.

DOI: 10.61901/Kellek.2025.74.10

Peter Bieri: „Was bleibt von der analytischen Philosophie?” *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 2007 (55):3, 333–344.

I. Lehet-e szakterületet csinálni a filozófiából?

Először azt a feltevést szeretném megvizsgálni, amely annyira elterjedt és magától értetődő, hogy szinte sohasem mondják ki: a filozófia egy *szakterület*. Az analitikus filozófusok megpróbálták *professzionalizálni* a filozófiát. Megpróbáltak egy *szakértői kultúra* modellje alapján tekinteni rá – azaz egy olyan tevékenység modellje alapján, amely szaklapokban, szaklexikonokban és konferenciákban, valamint a szakkollégákat összehelyező társaságokban nyilvánul meg, továbbá egy olyan terjedős, kimunkált, szakosodott nyelvezetben, amelyet az akadémia falain kívül senki sem ért meg. Ide tartozik a „filozófiai kutatás” és „filozófiai kutatási projektek” retorikája is. Tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a professzionalizálás nem azonos azzal, amely már korábban jelen volt az eszmetörténet területén, azaz a korábbi filozófusok műveivel való filológiai és történeti munkálkodás során. Ez egy olyan professzionalizálás, amely nem a filozófiai szövegekkel bánik úgy, ahogy az eszmetörténeti jelenségekkel szokás, hanem *magukkal* a filozófiai témákkal.

Képzeld el, hogy egy hónapig délelőttönként a *Journal of Philosophy*-t olvassuk, délutánonként pedig Seneca, Montaigne, Nietzsche, Cesare Pavese és Fernando Pessoa műveit. Olyan érzésünk fog támadni, hogy valami egészen új dolog történt a filozófia analitikus professzionalizálása révén, és ez az újdonság egyáltalán nem magától értetődő.

A szakterületeket kétféleképpen lehet definiálni: *vizsgálódási területeik* és *módszerük* alapján. Ha a filozófia szakterület volna, akkor kellene, hogy legyen a filozófiai témáknak egy áttekinthető területe, és kellene lennie egy olyan filozófiai módszernek, amelybe a kezdőket beavathatjuk, hogy megtanuljanak kompetensen foglalkozni ezekkel a témákkal, és hogy ezáltal a szakterület munkatársaivá válhassanak. Ám valóban ez volna a helyzet?

Az sem egységes, amit az analitikus filozófia a témái természetéről mond. Retorikája azonban gyakran azt sugallja, mintha itt egy olyan szakterületről volna szó, amely mindenekelőtt a *problémák megoldásáról* szól. Ez egybevág azzal az elgondolással, mely szerint a filozófiában – mint bármelyik másik komolyan veendő szakterületen – van egy egyértelmű irány, és a fejlődésnek egyértelmű kritériumai vannak; a fejlődés pedig abban áll, hogy a szakterületet meghatározó problémákat megoldjuk.

Úgy gondolom, van ebben az elgondolásban valami igaz és valami hamis, félrevezető is. Igaz az, hogy az analitikus irodalom nagymértékben hozzájárult annak megértéséhez, mit is érthetünk „filozófiai problémán”. Az ilyen problémák következetlenségek, kognitív disszonanciák gondolkodásunkban az általunk ismert legátfogóbb témák kapcsán. Nagy

szolgálatot tettek nekünk az analitikus szerzők azáltal, hogy felnyitották a szemünket, milyen sokrétűek lehetnek ezek a következtetések, milyen típusaikat lehet elkülöníteni, és milyen sokféle módon lehet reagálni ezekre a pontatlanságokra. Felbecsülhetetlen értékű azon áttekintés, amelyet ebből a szempontból kaptunk tőlük. Az is igaz továbbá, hogy az analitikus filozófia jó tanító lehet a tekintetben, milyen mértékben lehetnek a problémák egy filozófiai felvetés mozgatórugói.

Félreértéshez vezethet azonban az az elgondolás, miszerint a filozófia egy olyan szakterület, amely problémák megoldásáról szól, amennyiben ezt úgy gondoljuk el, mintha volna egy kánon, egy áttekinthető és világosan lehatárolható területe a problémáknak, amelyeket a filozófiának meg kellene oldania azáltal, hogy a szakterület emberei türelmesen összehordják a nagy kirakós építőköveit. A szakterületről alkotott efféle képben igen sok a naivitás. Mert változik, hogy mi számít érdekes témának és problémának a filozófiában (az analitikusban is), és ez gyakran nem amiatt következik be, mert a problémákat a szokásos tudományokhoz hasonlóan megoldottként *ad acta* lehetne elhelyezni. Inkább az a helyzet, hogy a háttérben lévő meggyőződések változnak, új kérdéseket teszünk fel, vagy felkelti a figyelmet néhány új fogalom térnyerése, sőt akár az is megtörténhet, hogy a szakterület hősei közül valaki napirendre tűz valamit. De ez így van a tudományokban is – érkezhette az ellenvetés. Ezt már Kuhn nyilvánvalóvá tette. Úgy gondolom azonban, hogy a filozófiában sokkal nagyobb a véletlenszerűsége és a kor jellegetől való függése annak, hogy mi számít sürgető problémának. Bizonyítékot nem, csupán példákat tudok hozni: Emlékszik még valaki azokra a problémákra, amelyekkel Carnapnak kellett megküzdenie az *Aufbau*-ban, vagy amelyek Goodmant állították kihívások elé a *The Structure of Appearance*-ben? Ki tudja még, miféle szavak használatát vizsgálták Austin tanítványai, megtöltve ezzel a *Mind* egész évfolyamait? Ír még valaki *grue*-ről vagy a *bare particulars*-ról? Arról a kérdésről, hogy hogyan viszonyulnak az érzéki benyomások a dolgok felületeihez? Él-e még a fordítás meghatározatlanságának témája? Vagy a szupervenienencia sok-sok variációja? Az utilitarizmus rekonstrukciója Sneed kategóriáiban? Parfit gondolatkísérletei a személyes identitásról? Néha az a benyomásunk támad, hogy a filozófiai problémák oly könnyen romlandó áruk, hogy nem képesek egy szakterület tematikus identitását garantálni.

Hasonló kétely merül fel, ha józan megfontolás tárgyává tesszük az állítólagos szakterület másik aspektusát: a módszerét. Kétségtelen, hogy az analitikus filozófia professzionalizálása elérte a fogalmi gondolkodás és a gondolati áttekinthetőség egy bizonyos szintjét, amelyet mindenki meg akar ütni, aki egyszer azt megismerte. A dialektikus fortélyt illetően is felállítottak mércéket. Ezen kívül az is igaz, hogy sok témában történt

előrelépés abban az értelemben, hogy immár sokkal jobban át tudjuk látni a lehetőségek logikai terét, mint az analitikus filozófia előtt: a nagy témák esetében, mint például a jelentés, igazság és tudás, ám szűkebb területeken is, legyen szó akár az indukcióról, az intencionalitásról vagy az akaratgyengeségről. Nem kérdés, hogy például Hilary Putnam, David Lewis, Donald Davidson vagy Peter Strawson rendszeres olvasói szabadabban fognak mozogni e témákban, mint azok, akik nem ismerik ezeket a szövegeket. Ezek az olvasók Arisztotelész, Hume, Kant és Brentano írásait is érdekesebben fogják tudni értelmezni. És végül: egyszerűen nagyon *szórakoztató* ilyen, fortélyosan kigondolt és jól argumentált áttekintést tartalmazó szövegeket olvasni. Ha azonban az analitikus filozófia mint szakterület magáról alkotott képe helyes volna, akkor ez még nem elég: lennie kéne egy stabil szakterületi hálónak, egy módszertani repertoárnak, mely átlátható és követhető módon vezetné az embert témáról témára, problémáról problémára. Erre szükség volna ahhoz, hogy azt mondhassuk, az analitikus szerzők a filozófiát – Kant szavaival – „a tudomány biztos útjára” segítették, vagy hogy beszámolhassunk – Reichenbach szavaival – „a tudományos filozófia felemelkedéséről”. Csakhogy semmi ilyesmiről nincs szó. Volt-e valamiféle módszer, mely Wittgensteint elvezette a *Tractatus*-tól a *Filozófiai vizsgálódásokig*? Már maga a kérdés is nevetségesen hangzik. Létezik-e egy világos, megbízható módszer – az „analitikus” módszer –, amely segítségével dönthetünk Nagel és Dennett tudatról alkotott nézeteinek érvényessége között? Vagy Davidson és Kripke nézeteit illetően a jelentés és referencia kapcsán? Christine Korsgaard és Bernard Williams morálról alkotott nézeteiről? *Természetesen* nincs ilyen módszer, ezt mindenki tudja, aki ezekkel a témákkal részletesen foglalkozott.

II. A világosságról van szó!

Nincsenek kellően stabil témák, nincs egységes módszer: az analitikus filozófia sem igazán szakterület. Van-e ennek ellenére valami, ami egyesíti a korai és kései Wittgensteint, összeköti Nagelt és Dennettet, Davidst és Kripkét, Korsgaardot és Williams-et, hogy érthetővé váljon, miért is soroljuk mindannyiójukat az analitikus táborba, és kezeljük őket csapattársakként? Nem *kell-e* lennie valaminek, hogy az analitikus filozófiának értelme és veleje legyen?

Van mindenekelőtt két szó, amelyet az érdekeltek ennél a kérdésnél fel szoktak kínálni: „világosság” és „érvelés”. Ezeket néha egy imakerek monotonításával hangoztatják, néha pedig éles lőszerként sütik el.

A többiek – a „kontinentális” filozófusok színes, áttekinthetetlen tömegének – mondandója „nem világos”, és „nem érvelnek”. Ez a retorikus felszín megbabonázhat és megvakíthat minket: *természetesen* kell világosság, gondoljuk, hiszen különben honnan tudhatnánk, miről is beszélünk; és *természetesen* érvelni kell, elvégre az értelem vállalkozásáról van szó. És nem tudjuk-e nagyon is jól, mi is a világosság, és hogyan is kell érvelni?

Kezdjük a világosság eszméjével. Néha, azt mondanám, tulajdonképpen nagyon jól tudjuk, mit is jelent ez: például egy tudomány merev határain belül, a bíróságon vagy a mindennapok célracionális döntéseinél. Ott mindenkinek világos, mi is a világosság. Így van-e azonban ez a filozófiában is, legyen szó akár az analitikus filozófiáról?

Hogy lássuk ennek a szkeptikus kérdésnek a súlyát, emlékeznünk kell arra, hogy az analitikus filozófiának nem *egy* története van, hanem *kettő*. S nem túlzás azt állítani, hogy e két történet mértékadó különbsége az általuk propagált világosság-eszmék különbségében áll. Az egyik történet az, amelyik Fregével kezdődik, Russell-lel és a korai Wittgensteinnel folytatódik, magában foglalja a Bécsi Kört, majd Quine-hoz érkezik. A világosság az analitikus filozófia ezen fonalán olyasvalami, amit a logikából, a matematikából és a természettudományokból olvasunk ki. Nevezhetjük ezt az *egzaktság* ideáljának. Ide tartoznak olyan dolgok, mint az „ideális nyelv” eszméje, vagy olyan fogalmak, mint a „logikai analízis”, illetve a „racionális rekonstrukció”, melyekkel például Carnapnál találkozhatunk, de ide tartozik olyan gondolat is, mint a „logikai forma” fogalma Davidsonnál. Aki a világosság ezen értelmében tartja magát analitikus filozófusnak, pontosan tudja, a kultúra mely területéhez tartozik: az egzakt tudományok oldalához, ahol az ember *tough*, és a komolyan veendő, kemény témákkal foglalkozik. Jóllehet a többiek is, akik a szellemtudományok „puha” területéről érkeznek, sokat és szívesen beszélnek „filozófiáról”, ám élnünk kell azzal az *a priori* gyanúval, hogy ez pusztá locsogás, mert egyáltalán nem *világos*. Például ezeknek az embereknek fogalmuk sincs a formális logikáról, így hát hogy is mehetne ez jól.

Volt azonban egy másik történet is, amely a kései Wittgensteinhez kapcsolódik, továbbá Austinhoz, Ryle-hoz, Malcolmhoz és másokhoz. Strawson is része ennek a történetnek, még ha végül egy másik irányba is kormányozta azt. Ez volt kezdetben az *ordinary language philosophy*, vagyis a hétköznapi nyelv filozófiája. És az analitikus filozófiának ennek a második fonalán valami teljesen mást értettek „világosságon”, mint az első fonalon. Nem a tudományos egzaktság volt a mérvadó, amelynek az útjában a köznyelvi beszéd többértelműsége áll, hanem éppen ennek a nyelvnek a finom logikája. A világosság ideálját, amelyről itt szó volt, nevezhetnénk az *áttekinthetőség* ideáljának. Olyan áttekinthetőség ez, amelynek nem a *formális szabatosághoz*, hanem a *kontextuális pontossághoz* van

köze. Arról szól, hogy a filozófia számára fontos szavak – mint például a „gondolkodni”, „tudni”, „igazság” vagy „jelentés” szavak – kapcsán kipukkadhatunk, milyen kontextusban jöttek létre, és ott miként működnek. Miért fontos ez? Három választ adtak erre a kérdésre. Az első Wittgensteiné: az ilyen áttekinthetőség megvéd attól, hogy belebotoljunk a nyelvbe, és a testlélek-problémához hasonló filozófiai látszatproblémákat hozzunk létre. Egy második választ Gilbert Ryle adott *A szellem fogalmában*. A „logikai geográfia” volt az ő csodálatos kulcsszava: ha szisztematikusan áttekintjük a köznyelvnek azt a nagy területét, amely a szellemről szól, maga a szellem is világossá válik. És ezáltal világosságot nyerünk a szellemről. És végül Strawson adott egy harmadik választ az *Individuals*-ban. Szisztematikus, rendszerező leltározáson kívül immár valami többről szólt a filozófiai világosság: arról, hogy megértsük, hogy a hétköznapi nyelv fogalmi erőforrásai miként járulnak hozzá ahhoz, hogy egyáltalán képesek vagyunk tapasztalatot szerezni egy világról.

III. Érvelni kell!

Mi lett ezekből az ideálokból? A legjobban ezt azon keresztül tudjuk megvilágítani, hogy a második varázsszót kezdjük el vizsgálni: „érvelni”. A helyes következtetés egy olyan átmenet a premisszáktól a konklúzióig, amely oda igazat visz át. Ami ezt az alapvető gondolatot érinti, az analitikus filozófiának nincs mit tanítania, ezt már mi is így tudtuk. Ami különleges öntudatosságot kölcsönzött neki, az az volt, hogy Frege és Russell iskolázott képviselői kiismerték magukat az új formális logikában. Ez a korábban kifejtett értelemben vett egzaktuság ígéretével kecsegtetett. És senki sem kételkedhet komolyan abban, hogy az az átláthatóság, amelyet egy formalizálás létrehoz, gyakran hasznos. Ám végül milyen messzire jutottunk ezzel az egzaktussággal? Episztemikus, modális és temporális logikai rendszerek jöttek létre, vagyis az intenzionális logika rendszerei, és a kontrafaktuális kondicionálisoknak a legfortélyosabb formálanalíziseit dolgozták ki. Ezeknek szó szerint szakértői vannak. Feltűnő, hogy milyen keveset használtak nekünk lényeges filozófiai kérdéseknél. Mit használt nekünk az episztemikus logika a tudásunk határait kutató kérdésnél, a szkeptikus kihívás megértésében vagy az önmegismerés analízisének? Modális fogalmaink megértése a filozófia számára mindennél fontosabb. Felfedezzük-e azonban azt, ami ezekben a modális kalkulusokban lényeges? És tényleg jobban tudjuk a kontrafaktuális kalkulusok formalizálása óta, mi egy természeti törvény?

A formális érvelés és a kalkulusok előtérbe helyezésének nézetem szerint két kellemetlen és meddő következménye volt. Az első, hogy a filozófia időnként elkezdett úgy kinézni, mint a sakk vagy hobbimatematika, és hogy kérdésfelvetései fejtörőknek hangzottak. A hallgatók elszörnyedtek ettől. Nem azért, mert nem értették a formális dolgokat. Az ok komolyabb volt: nem találtak rá többé a szövegekben arra a *motivációra*, amely a filozófiához vonzotta őket. Velem sem történt ez másképp. Felkerekedtünk, hogy átfogó ismeretekre tegyünk szert a világról és benne elfoglalt helyünkről, és hirtelen részterületekre korlátozódó technikusok kezei közt találtuk magunkat. A második kellemetlen következmény pedig: felerősödött egy olyan meggyőződést tükröző retorika, mely szerint a filozófiában arról van szó, hogy konkluzív érvelés segítségével lebirkózzunk másokat. Sokszor beszéltek „k.o.-érvekről”, és még a nyelvezet is kellemetlenül militáns volt. Az analitikus filozófiának ezen a területén az *outsmarting* túlértékelt gondolata uralkodott és uralkodik még most is: állandóan az a cél, hogy mindig egy kicsit élesebb elméjűek legyünk a másiknál. Sportos versengés, amely, mivel rossz helyen művelik, az intelligencia hiányáról tanúskodik.

A szkepszis tehát megengedett: az egzaktság ideálja, amely annyira jól *funkcionál* formális eljárások esetében, a filozófiában már egyszerűen nem képes erre. Létezik-e azonban az egzaktságnak valamely más értelme, amelyet az analitikus filozófiától tanulhattunk meg? Azt mondanám, hogy igen. Ám ez nem az az egzakttság, amelyről az ideológiai önmeghatározásukban néha szó van. Ez egy olyan egzakttság, melyet így írnék le: az analitikus filozófia megtanította nekünk, hogy komolyabban vegyük egy-egy *gondolat* tartalmát, mint ahogyan egyébként szoktuk. A gondolatok ugyanis identitásukat és meghatározottságukat annak a helyzetnek köszönhetik, melyet egy inferenciális hálóban elfoglalnak. Ezek olyan gondolatok, amelyek abból fakadóan azok, amik, hogy miből következnek, és mi következik belőlük. És a formális logika felé való fordulás kialakította az analitikus filozófusokban az *inferenciális áttekintés* szenvedélyét, amelynek szerintem egy jó filozófiában kitüntetett helye van. Sok minden, ami gondolatnak látszott, olyan ellentmondásos építménynek bizonyult az inferenciális elemzés reflektorfényében, amelynek nincs tartalma. Példa lehet erre az, ahogyan Hilary Putnam a metafizikai realizmust és a szkeptikus hipotéziseket kritizálta.

Mi a helyzet az egzaktsággal és a *definíciókkal*? Itt is meg kell fosztanunk a trónjától egy dogmát. Ha sikerül megadnunk egy szakkifejezés szükségeszerű és kielégítő feltételeit, ez segíthet egy filozófiai témában. Ám először is ez nem mindig szükséges, másodsor pedig meddő megszálloottsággá válhat, mely nem nélkülözi a komikumot, mint Gettier után a „tudás” definíciós javaslatainak kaszkádjánál, vagy az okság fogalmának

végeláthatatlan definíciós próbálkozásainál. Mindig fontos, hogy világos legyen, közös fogalmi repertoárunk valamely elemének mi a funkciója. Azonban ennek a világosságnak semmiképp sem kell mindig definíció formáját öltenie. Nem kényszeres kötelességként tekintek a filozófiában a definíciós próbálkozásokra, hanem heurisztikaként: próbálkozunk, és fontoljuk meg, mit jelent, ha zátonyra futunk.

Az az alapjaiban naiv feltevés, hogy az ember semmit sem értett volna meg, ha nem definiálta volna, talán egyike volt az új logika felé fordulás negatív következményeinek.

Talán így van ez azzal is, ahogyan az analitikus filozófiában szűklátókörű módon a deduktív érvelésre korlátozódtak. Az, ami mellett a filozófiában érvelni akarunk, gyakran nem olyasvalami, amit következetesen le tudunk vezetni premisszákból. Nagyon is jól tudták ezt a korábban említett szerzők, akiknek a világosság nem egzaktaságot, hanem áttekinthetőséget jelentett. Amennyiben a hétköznapi nyelv fogalmi buktatóiról, a logikai geográfiáról vagy mindennemű tapasztalás fogalmi síkjairól van szó, akkor nem annyira a formális következtetésre, mint inkább a példák elemzésének magas művészetére van igényünk. Vagy a gondolat kísérletek művészetére. S ami talán a legfontosabb: annak a művészetére van igény, hogy egy téma megszokott *szemléletmódját* egy másikkal helyettesítsük, s azt mondjuk: tekintsünk most erre így! Ezek a dolgok mind az érvelés módjai, és mind megkövetelnek egy olyan képességet, amelynek semmi köze az egzaktaság formális kompetenciájához: a fantáziát.

IV. Metafizika: egy bámulatos visszatérés

Kiderült: ha az analitikus filozófia retorikai és ideológiai felszíne alá pillantunk, látjuk, hogy sem a szakterület gondolata, sem pedig a világosság és érvelés ideáljai nem elég szilárdak és egyértelműek ahhoz, hogy a filozófia egy bizonyos és teljesen önálló fajtáját definiálhassuk. Ezen kívül azt is látjuk, hogy a valóságban a dogmák egyáltalán nem egyeznek azzal, amit képviselőik csinálnak. A benyomást, amelyet szerzünk, bizonyos túlzással így fejezhetjük ki: mindig akkor jártak rossz idők az analitikus filozófiára, amikor a dogmák hatással voltak a gyakorlatra, és megfojtották az érdekes dolgokat, ezzel szemben jó idők akkor, amikor azok üres szólamokként futottak párhuzamosan, és nem zavarták az embereket az őket lebilincselő kérdésekben.

Ez a megítélés megerősítést nyer, ha utánajárunk egy kulcsszónak, amely az analitikus filozófia fejlődésében egy teljességgel bámulatos karriert

futott be: „metafizika”. Kezdetben teljesen egyértelmű volt a helyzet: analitikus filozófusnak lenni azt jelentette, ellene lenni minden metafizikának. Azt jelentette: rendelkezni olyan kritériumokkal, amelyek abba az irigylésre méltó helyzetbe juttatják az embert, hogy egyszer s mindenkorra meg tudja különböztetni az értelmeset az értelmetlentől, s a valódi kérdéseket és problémákat a látszatkérdésektől és látszatproblémáktól. Sok pátosz társult ehhez, mert az ember a felvilágosodás zászlóvivőjének tarthatta magát, és Hume örökösének, aki *Tanulmánya* végén azt javasolja, vessünk tűzre mindent mint szemfényvesztést és látszatot, ami nem matematika vagy érzéki tapasztalat leírása. Az értelmesség kritikájának mércéi mások voltak az analitikus filozófia mindkét fonalán. A logikai pozitivizmus az érzéki verifikáció empirikus ideáljáról szólt, a hétköznapi nyelv filozófiájában pedig a kontextushűség volt a kritérium, amelynek el kellett választania a szavak legitim használatát az illegitimtől.

Az analitikus filozófia története bizonyos értelemben ezen szűk értelmességi kritériumok feltartóztathatatlan elpuhulásának és kiüresedésének a története. Abban a mértékben, amelyben a fundamentalista és atomisztikus empirizmus utat engedett az empirikus ismeret holisztikus, koherenciára irányuló megértésének, mindinkább értelmesnek fogadhattak el sok olyan dolgot, amelyek korábban áldozatául estek a logikai empirizmus éles ítéleteinek. És fokozatosan veszített erejéből az a Wittgenstein tézisében kimondott tilalom is, hogy a filozófiai témák egyszerűen nyelvzavarból származtak. Liberálisabbá vált a közeg, úgyhogy Strawson megkockáztathatta, hogy megfontolásait az *Individuals*-ban „deskriptív metafizikaként” írja le. Ez 1959-ben volt. Az ezt követő négy évtizedben a „metafizika” kifejezés lépcsőről lépésre elvesztette szitokszó jellegét, és a „metaphysical issues”-ról való beszéd bevetté vált. Végül 1995-ben megjelent a *Blackwall Companion to Metaphysics*, amelyet az analitikus filozófusok olyan nagyágyúi adtak ki, mint Jaegwon Kim és Ernest Sosa. Az egyik legbriliánsabb analitikus filozófus, David Lewis írt egy könyvet a lehetséges világokról, amelynek nincs kevésbé metafizika íze, mint Leibniz *Monadológiájának* vagy Spinoza *Etikájának*. És olyan teológiai témák is, mint a teodícea, az analitikus figyelem középpontjába kerültek Plantingához és Swinburne-höz hasonló emberek révén.

Hogy ez a fejlemény nem vezet-e végül egy új skolasztikához, jogos kérdés, melyet én mégis nyitva szeretnék hagyni. Amit megmutat, az mindenesetre ez: még a metafizikával szembeni ellenségesség sem szolgál az analitikus filozófia demarkációs kritériumaként. És ez így van jól, ugyanis azt jelenti, hogy az analitikus filozófusok felhagytak azzal, hogy bizonyos tematikus *tabuk* őreinek tartsák magukat. Eleinte – Bécsben, Chicagóban és Oxfordban – durvaságnak számított, ha valaki olyan ragaszkodó egzisztencialista témákkal piszkolta be a kezét, mint a halál, a bűn

vagy az élet értelme. Természetesen sosem volt észszerű alapja annak, hogy miért ne lehetne ezekről értelmeset mondani. Hozzá tartozott azonban a millió bizonyos hőseinek ideológiájához, hogy ez szembemegy a jó ízléssel. A legsúlyosabb eset Quine arrogáns kijelentése: „Philosophy of science is philosophy enough.” Szerencsére voltak olyan emberek, mint Strawson, Thomas Nagel vagy Bernard Williams, akik szembeszálltak ezzel a szűklátókörűséggel.

V. „Why does language matter to philosophy?”

Ian Hacking könyvének e címkérdésére a jelen összefüggésben van egy válasz, amelynek két része van: egyrészt az analitikus filozófusok *metodológiai nominalisták*, akiknek a *semantic ascent* második természetükké vált; és nem utolsósorban amiatt nominalisták, mert ők – másrészt – Frege és Russell óta a *pszichologizmus ellenzői* a szemantikában és logikában. Vajon ezek a dolgok nem segíthetik-e végre mégis identitáshoz az analitikus filozófiát?

Nem igazán. Az, hogy a fogalmakat leginkább cselekvés közbeni szavakként szemléljük, és hogy a szavak kapcsán inkább jutunk egyezésre, mint a képzetek kapcsán, maradandó belátásai az analitikus filozófiának. Ezernyi módon mutatták meg nekünk, hogy nem művelünk jó filozófiát, ha egyszerűen csak hadonászunk a szavakkal, kedvünkre összekötjük, dramatizáljuk, felduzzasztjuk és megidézünk őket. Hogy ebben az összefüggésben Heidegger mumusnak számít az analitikus filozófusok körében, az érthető. Ám a nyelvanalízis mint a filozofálás eszköze természetesen már korábban is létezett, kezdve Platónnal és Arisztotelésszel, és azután példászerűen jelen van Abélardnál vagy Ockhamnál, a korai Husserlnél, Bolzanónál és Meinongnál. És ami sokkal döntőbb: a nyelvanalitikus fordulat csak akkor szolgálhatna az analitikus filozófia demarkációs kritériumaként, ha tartható volna az a dogma, hogy a filozófia összes érdekes kérdése beállítható szavakról és mondatok logikai struktúrájáról szóló kérdésként. Ez a dogma azonban rég elbukott, maguknál az analitikus filozófusoknál is. Azt, hogy hogyan kell értenünk a mentális okozást, vagy hogy mit gondoljunk a cselekvési szabadságunkat morálisan korlátozó akaratunkról, a racionalitásról, az igazságosságról – ezek olyan kérdések, amelyeknél a nyelvanalízis nem vezet messzire. És mivel ez így van, mindig újra megdöbbenek, amikor belebotlok Dummett azon megállapításába, hogy minden filozófia alapja egy jelentéselmélet. Persze, egy jelentéselmélet még mindig más, mint a nyelvanalízis gyakorlata.

Ennek ellenére ahhoz, hogy követhessük Dummettet, magunkévá kellene tennünk két dolog közül egyet: vagy azt, hogy a helyes jelentésemélet képes volna – úgyszólván a bécsi értelmességkritériumok utódjaként – a filozófiai kérdésekről döntő *kritériumként* szolgálni, vagy azt, hogy egy jelentésemélet teoretikus belátásaiból minden más kérdésre *levezethetők* a válaszok. És ki hisz ilyesmiben komolyan?

VI. Van analitikus filozófia analitikus igazság nélkül?

Ezt a kérdést így is olvashatjuk: miféle értelmezésünk maradhatott az analitikus filozófiáról, miután Quine megtámadta az „analitikus-szintetikus” megkülönböztetést? Ő maga a *Naturalized Epistemology*-ban lényegileg ezt a választ adta: nincs olyan filozófia, amely lényegileg különbözne a tudományoktól. És mivel ez Quine volt, sokan hivatkoztak erre a fejleményre anélkül, hogy elég bátrak lettek volna vállalni azt a következményt, hogy akkor analitikus filozófia sem lehetne. Folytatták, és egyáltalán nem a tudományt, hanem a filozófiát. És továbbra is különbséget tettek „fogalmi” és „empirikus” kérdések között – amely egy olyan megkülönböztetés, amely nélkül semmilyen filozófia nincs. Mi a helyes kommentár ehhez a különbségtételhez, ha tekintetbe vesszük a *Két dogma* kételyét? Alapvetően ezt akkoriban már Strawson és Grice is megadta: a megkülönböztetés nem abszolút, hanem leginkább egy nyelvi praxis egy meghatározott időpontjára vonatkoztatva gondolható el. Ezt a kommentárt kifejezhetjük Wittgenstein folyóról és folyómederről szóló metaforájával: bizonyos fogalmi összefüggéseket nem kérdőjelezünk meg, azok építik a stabil folyómedret, még ha a folyómedrek elméletileg változhatnak is. És ezek a fogalmi összefüggések azok, amelyeket a filozófusok a vizsgálódásuk tárgyává tesznek.

Azok a belátások, amelyeket ezúton nyerhetünk, analitikusak-e az unalmas „agglegény”-mondatok értelmében? *Nyilvánvalóan* nem. Ha valaki Davidsonhoz hasonlóan egyértelművé teszi, miként függnek össze a cselekvés, okok, indítékok, racionalitás, jelentés és igazság eszméi egy bonyolult inferenciális hálóban, akkor az nem empirikus felfedezés – nem olyan, amelyben az érzékek egy bizonyos módon szerepet játszottak volna. Amire rájön, arra *a priori* jön rá – a fogalmak funkcionális szerepének tiszta végiggondolása által. És informatív, tehát új, amire rájön, szóval nem látok okot arra, hogy miért ne mondhatnánk: szintetikus a priori belátásokról van szó. Hume és Ayer azon kijelentése, hogy ilyesmi nincsen, szintén csak dogma volt. C. I. Lewis és Wilfrid Sellars pontosan látták

ezt. „Pragmatikus” a prioriról van szó, ahogy ők nevezték – olyanról, amelyet azon fogalmi repertoárunkra kell korlátozni, melynek segítségével tapasztalatunkat és cselekvésünket rendszerezzük. És miért ne lenne ez elegendő a filozófiának? Azok a felfedezések, amelyeket ilyen keretek között tudunk tenni, minden esetben érdekesek.

VII. Racionalitás és kontingencia

Frege és Russell, később pedig Carnaphoz és Hempelhez hasonló emberek a racionalitás egy meghatározott gondolatát adták útravalóul az analitikus filozófiának: a racionalitás egyetemes, történetileg megváltoztathatatlan gondolata volt ez. Karteziánus és kantianus örökség volt, és tökéletesen illett a pszichologizmus korábban említett elutasításához. Ez ingott meg Kuhn és a kései Wittgenstein által. Az oxfordi tradíció jobban fel volt készülve erre, mint az amerikai vonal, ugyanis a természetes nyelvek tele vannak kontingens elemekkel. Mi lett abból a gondolatból, hogy az ész megismerésének történetileg vagy a természetből fakadóan kontingens keretfeltételei vannak, még akkor is, ha ezek esetleg el vannak rejtve előlünk, és el sem tudunk képzelni alternatívát tényleges fogalmi praxisunkra, mivel a teljesen idegent egyáltalán nem vagyunk képesek egy ilyesfajta praxisként felismerni? Strawson, a kantianus az analitikus filozófusok között, egy világ minden egyes lehetséges tapasztalatának fogalmi feltételeire kérdezett rá. Ám ő is hozzátette, hogy a transzcendentális érveken keresztül felfedezhető fogalmi struktúrák „a természetes tényekben gyökereznek” – tehát kontingensek.

Úgy vélem, itt is feszültség van a dogma és aközött, amit csinálnak, ahogy ezt már többször is észrevettük. Láthatóvá tudjuk tenni, ha megvizsgálunk egy szót, amelyet korábban száműztek az analitikus filozófiából, ma viszont épp ebben a filozófiában számít teljesen bevett retorikának: ez az „intuíció”. Számkivetett szó volt, amíg hozzá volt kötve egy különleges, gyanús megismerőképeség gondolata. Utána azonban jött Chomsky, és „grammatikai intuíciókként” beszélt azokról, amikre nyelvileg képesek vagyunk, és amikre nem. Ekkor még az „intuíció” pusztán „spontán véleményt” jelentett, és ebben a jelentésében használja ma mindenki, aki olyan meggyőződésekről beszél, melyekkel egy témát megközelítünk, és amelyeket szükségtelenül nem szeretnénk feladni, még ha mindenki számol is azzal, hogy az ilyen intuíciók fallibilisek. Az ilyen intuíciók mármost kontingensek, esetleges művelődéstörténetekben és életformákban gyökereznek. Hogyan tudja tehát megengedni őket az

analitikus filozófia, és ennek ellenére kitartani a nem történeti ész gondolata mellett? Erre a kérdésre még sosem hallottam meggyőző választ.

VIII. Mi maradjon, és mi menjen?

Ez hatalmas kérdésnek hangzik, és a kísérlet, hogy megválaszoljuk, elbizakodottnak tűnhet, hiszen aki ezt teszi, annak kifejtésére vállalkozik, minek is kéne lennie a filozófiának összességében. Be kell azonban vallanom, hogy az előbbi áttekintés után nem találok olyan szörnyen nehéznek a választ. Amitől meg kéne válnunk, az az analitikus filozófiának mint egységes szakterületnek a mítosza. Sosem volt ilyen szakterület. Még egy ideológiailag egységes képződmény sem létezett ezen a néven. Hilary Putnam szembefordult az „analitikus irányzatról” szóló beszéddel és olyan analitikus filozófiai társaságok megalapításával, amelyek projektek olyan közösségével hitegetnek, melyek nem léteznek. Vettem egy nagy levegőt, amikor ezt olvastam.

Meg kellene őrizni mindenesetre a világosság és gondolati áttekinthetőség azon mércéit, amelyeket az analitikus filozófia felállított. Ezek marandó értékek, a filozófiatörténet kulcsszövegeinek tanulmányozása során is. A színvonalbeli különbség az ezen mércének megfelelő történések és az ezt elmulasztók között hatalmas. Ezzel szemben szkeptikusnak kellene lennünk, amikor valaki meg akar győzni minket a tisztaság és érvelés egydimenziós felfogásáról. Senki sem tudja előre és *ex cathedra* eldönteni, hogyan és hol kell érvelni. És, mint láttuk, nem nehéz ellenállni a dogmáknak vagy harciasan fellépni ellenük: elég csak a gondolati praxisra gondolni, amely sokkal gazdagabb és sokrétűbb az ideológiai építménynél. Ez a gondolati praxis az, amin az egész múlik. Nevezhetnénk ezt egyfajta *stílusnak*.

Eközben sok skolasztika is van az analitikus irodalomban. Ezen nem csak formális, technikai dolgokat értek, amelyek önállósultak, és pusztán néhány beavatott számára bírnak jelentőséggel. Olyan fogalmi tornagyakorlatokra is gondolok, amelyekben nem ismerhetünk rá filozófiai motivációra. Könnyű észrevenni őket, mivel egyszerűen végtelenül *unalmasak*. Azonnal látjuk: ez a tanulmány mindenekelőtt azért íródott, mert valakinek szakmai identitásra volt szüksége, és állásra pályázott. Utálatosan hangzik, zárt ajtók mögött azonban legtöbbször egyetértésem velem. Egy olyan nap végén, amikor csupa ilyen szöveggel kellett foglalkoznom, az analitikus filozófia jövőjével kapcsolatos kérdésre szűrősen ezt mondtam volna: nincs neki.

Más, jobb napokon ezt mondanám: nagyon is van jövője. E jövőt a tapasztalat deskriptív metafizikájának projektjében látom, amely elsajátította

e filozófia sok nyelvanalitikus meglátását anélkül, hogy bármiféle dogmát írna elő magának, akár Quine, akár Wittgenstein alapján. Kantiánus szavakkal is leírhatjuk a projektet: *tájékozódni a gondolatok között*. Olyan tájékozódás, melynek során megbizonyosodunk arról, hogyan gondolkodunk, és talán hogyan kell gondolkodnunk magunkról és a világról szerzett tapasztalatunkról, abban az esetben, ha ez érthető világ kíván lenni. Strawson mellett ékes példa számomra e téren Harry Frankfurt és Bernard Williams elemzése a személyként való létezésről. A gondolatok között való tájékozódás, amelyre ekképpen szert teszünk, néha gyakorlati jelentőséggel is bír, például morálfilozófiai témák esetében. Számomra azonban nem ez a legfontosabb. Fontosabbnak tartom magát a gondolati áttekinthetőséget. Amennyiben ezt elnyerjük, más emberek leszünk, mint előtte. Úgy hiszem, ezért kötöttem ki, és maradtam meg én magam is – valamiképp – az analitikus filozófiánál. Annak tudása, hogy a gondolatok között való tájékozódás esetleges tájékozódás egy esetleges gondolkodásban, nem zavar. Higgadtan és élvezettel tudom hallgatni Richard Rortyt. Bólintok, amikor azt mondja, hogy a filozófiai haladás nem egy egyetemesen működő ész apró kutatási projektjeinek türelmes nyomon követésében áll, hanem nagyon is kontingens és idioszinkratikus képzelőerőnk meglepő teljesítményeiben. Már nem bólintok, amikor ebből arra következtet, hogy az analitikus precizitás gondolkodásunk határait átlépve feleslegessé válik.

És mi a helyzet az „analitikus” és a „kontinentális” filozófiával? Mindazok után, amiket ezidáig leírtam, senkit sem fog meglepni, amikor azt mondom: ez a megkülönböztetés egy bosszúság, egyszerűen csak egy bosszúság, és abszolút nem lenne szabad megtűrnünk. A két címke mögött nincs, és soha nem is volt lényegi különbség. Mindkét oldalon kezdettől fogva csak üres csatakiáltásokként működtek, és talán ma is így van ez még. Ami az európaiakat érinti, szerencsétlen szakadék alakult ki azok között, akik nagyra tartották a filozófia történetét és annak értelmezéseit, és azok között, akik a filozófiai segélycsomagot az angolszász világból várták, és akkor is angolul beszéltek, amikor németül beszéltek. És gyakran fennáll még most is a lelkesedők e szentségtelen szövetsége. Ami az angol nyelvű kollégákat illeti, nem ártatlanok ebben az ügyben. Gyakran hiányos történeti ismereteik nem ritkán vezetik őket torz diagnózisokra és lekezelő viselkedésre velünk szemben, ami engem elmondhatatlanul elkeserít, mert megmutatja, milyen egyszerű provincialitás jellemzi néha az analitikus filozófiát. Emiatt annyira fontos Juliet Floyd csodálatos könyve.¹

1 Lásd Juliet Floyd – Sanford Shieh (szerk.): *Future Pasts: The Analytic Tradition in Twentieth-Century Philosophy*. Oxford University Press, Oxford, 2001, <https://doi.org/10.1093/019513916X.001.0001>. (A szerk.)

Hiszen tulajdonképpen egészen világos, hogy mi a teendő: tanult emberekként, akik a szellemtörténetben egészen magától értetődően jártasak, bocsátkozzunk bele a minket érdeklő kérdésekről szóló legújabb gondolatokba, függetlenül attól, milyen szaknyelven íródtak. Mivel a filozófiai gondolatok univerzuma kimondottan véges, természetesen sok ilyen megfontolás előfutárát megtaláljuk majd, és lehetőségünk nyílik olyan kritikára is, amelyet a kortársak nem vesznek észre. Ez az észrevétel azonban nem vált ki ellenségeskedést bennünk két irányzat vagy tábor között. Történeti ismeretekkel felvértezve keressük a gondolatok között való legjobb tájékozódást, amelyhez csak hozzáférhetünk. Ekkor művelünk filozófiát. Sem analitikusat, sem kontinentálisat. Egyszerűen filozófiát.

Kéri Dénes fordítása